

Jacques Delors

De noodzakelijke vernieuwing van het sociaal-demokratisch model*

Jacques Delors is econoom. Hij was jarenlang werkzaam bij het Franse christelijk vakverbond CFTC, dat, mede door zijn toedoen, in de jaren zestig dekonfessionaliseerde en een onafhankelijk-socialistische koers ging varen. Als vakbondsman betrokken bij het werk van het Franse regeringskommissariaat voor de planning, in 1969 benoemd tot adviseur van premier Chaban-Delmas, die in Frankrijk een 'overlegeconomie' naar Noordwesteuropees model tot stand wilde brengen – wat overigens mislukte.

Delors werd in 1981 minister van Financiën, en later van Financiën en Economische Zaken. In die functie speelde hij een grote rol bij de 'realistische' wending in de Franse economische politiek in 1982 en 1983. Toen president Mitterrand de samenstelling van de regering veranderde, en Laurent Fabius tot premier benoemde, vertrok Delors naar Brussel om voorzitter te worden van de Europese Commissie, het dagelijks bestuur van de Europese Gemeenschap.

Dames en heren,

Wanneer men nadenkt over de vijftien jaar die, zoals men dat noemt, het begin van de crisis hebben ingeluid, dan rijzen twee centrale vragen.

De eerste betreft de *omvang* en de *inhoud* van de crisis. Ik neem aan dat u er zo langzamerhand genoeg van hebt daarover met elkaar te praten en te luisteren naar uiteenzettingen over dat onderwerp. En de tweede heeft betrekking op het *sociaal-demokratisch model*. In hoeverre kan dit model een antwoord geven op de vragen van deze tijd? Wanneer ik aangeef in hoeverre het daarop géén antwoord meer heeft, dan heb ik het niet simpelweg over een economisch en sociaal antwoord, dan heeft men het over het samengaan of de ontmoeting

---

*Inleiding gehouden op de TPE-studie-konferentie *De maakbaarheid van de samenleving*, Amsterdam 25 oktober

1985. Vertaling: Madeleine van Laar m.m.v. Erna van der Veen.

tussen de waarden die een samenleving in een bepaald tijdperk uitdraagt enerzijds, en de idealen en de inhoud van een politieke boodschap anderzijds. Die twee vragen wil ik oppakken, en dan wil ik mij meteen wenden tot diegenen die zich verzetten tegen het sociaal-democratisch model omdat dat naar hun zeggen niet in staat is een antwoord te geven op de uitdaging van de toekomst. Daarop kan geantwoord worden dat geen enkele regering, of het nu een linkse of een rechtse was, destijds goed begreep hoe ingrijpend en veelomvattend de crisis van de jaren zeventig was. We zouden uren bezig kunnen zijn met het opmaken van een lijst van beoordelingsfouten en vergissingen in het sociaal-ekonomisch beleid. We moeten dan ook wat men de crisis noemt, beschouwen als een onontkoombare noodzaak en vervolgens ingaan op het sociaal-democratisch model.

Het zou u misschien verbazen als ik niet ook even iets over *Europa* zou zeggen. Daarom wil ik beginnen met de *Europese* dimensie van onze problemen; daarna wil ik ingaan op de kwestie van een *nieuw ontwikkelingsmodel* dat in staat is een antwoord te geven op de wensen van de toekomstige generaties en tegelijkertijd de problemen kan oplossen die zich voordoen in verband met de werkgelegenheid en de solidariteit; tot slot zal ik de crisis van het sociaal-democratisch model behandelen.

Ik kan u geruststellen. Als ik systematisch kritiek oefen op de zogeheten sociaal-democratie, dan is dat niet omdat ik een Fransman ben. Voor alle duidelijkheid ik heb de sociaal-democratie in mijn land steeds verdedigd en ik heb om die reden al dertig jaar een slechte naam; ik ben er niet zo zeker van dat dat laatste vandaag de dag niet meer zo is.

I

Laten we dus beginnen met de Europese dimensie. Ik geloof dat de Europese ekonomieën bijna allemaal aan dezelfde kwaal lijden, ook al zijn er nuanceverschillen tussen de landen. Ter illustratie van die nuanceverschillen zou ik willen zeggen dat de *Duitse* ekonomie een beter aanpassings- en reaktievermogen heeft dan die van de buurlanden van de Bondsrepubliek. Alles bij elkaar genomen zien we echter een gemeenschap van landen, verzwakt als gevolg van de vergrijzing van hun bevolking, terwijl het konkurrentievermogen van hun ekonomieën over het geheel genomen afneemt en er de afgelopen twaalf jaar geen ekonomische groei meer is gerealiseerd, of slechts een betrekkelijk geringe groei die in ieder geval arbeidsplaatsen heeft vernietigd en geen nieuwe heeft gekreëerd. Nu zullen we niet allemaal ten onder gaan, maar deze woorden slaan wel op ons allen.

Toch is er nog hoop, want de afgelopen twaalf jaar hebben de Europese ekonomieën zich onmiskkenbaar ingespannen om over te gaan tot modernisering. Deze modernisering heeft zich voltrokken

onder dramatische omstandigheden, uit een oogpunt van werkgelegenheid, maar erkend moet worden dat de Europese economieën moesten kiezen uit drie oplossingen: protektionisme, een dramatische daling van levensstandaard en sociale zekerheid, of modernisering van hun structuur ten koste van de uitstoting uit het arbeidsproces van miljoenen werknemers.

De Europese economieën hebben de derde oplossing gekozen. Dit maakt trouwens de discussie over het begrip *flexibiliteit* wat ingewikkelder dan de liberale denkers zeggen; de Europese economieën hebben immers een vorm van *externe flexibiliteit* toegepast, waarbij miljoenen werknemers uit de arbeidsmarkt zijn gestoten.

Om diverse redenen hebben we echter *niet* gekozen voor protektionisme. Dit moet dan ook de kritiek relativeren die bijvoorbeeld sommige Amerikaanse economen hebben op de Europese economieën, die ze beschuldigen van starheid, gebrek aan dynamiek. De randvoorwaarden waaronder Europa moet opereren waren niet dezelfde als die voor de Verenigde Staten of Japan. Ons externe handelsverkeer belooft 45 procent van onze industriële produktie. In Amerika is dat 12 procent, in Japan bijna 8 procent. Men kan dan ook het Japanse, het Amerikaanse en het Europese model niet met elkaar vergelijken. Indien wij onze grenzen gesloten hadden, hoe zou het dan staan met onze solidariteit met de ontwikkelingslanden? Wij zijn toch maar het meest open kontinent. Wij hebben om politieke redenen en omwille van de solidariteit besloten open te blijven, maar daarvoor hebben wij de prijs betaald. Vandaag de dag ligt echter de produktiviteit in de klassieke industrieën die nog steeds het merendeel van de industriële activiteit voor hun rekening nemen, in Europa *hoger* dan in Japan en de Verenigde Staten. Op basis van de gesaneerde structuur kunnen wij hopen, gebruikmakend van de nieuwe technologie onze moderniseringsinspanningen te kunnen voltooien. De fout die Europa heeft gemaakt, is dat het niet *tegelijker-tijd* de modernisering van zijn klassieke produktiestrukturen heeft aangepakt *en* de nieuwe technologie heeft ingevoerd. Als Europa die twee taken tegelijk ter hand had genomen, dan zouden we twee miljoen arbeidsplaatsen extra hebben gekreëerd. Maar dat hebben we niet gedaan, en dat moeten we dus alsnog doen: een probleem dat alle Europese economieën gemeen hebben.

Er is dus reden tot hoop, te meer daar de Europese economieën op bepaalde terreinen van de nieuwe technologie geen achterstand hebben, zoals bijvoorbeeld in de vervoerssector, de ruimte en zelfs ook nu nog de telekommunikatie. Daar staat tegenover, dat we achterstanden hebben in de elektronika, nieuwe materialen en biotechnologie. Zal het oppakken van deze nieuwe technieken voldoende zijn om het werkloosheidspeil terug te dringen naar een peil dat

vergelijkbaar is met dat van de jaren zestig? Zeker niet. Wanneer men echter de verschillende draaiboeken voor de komende tien jaar, tot 1995, bekijkt, dan ziet men dat de werkloosheid alleen onder bepaalde voorwaarden met de helft kan afnemen. Zelfs als aan alle gunstige voorwaarden tegelijk zou zijn voldaan, zou het peil niettemin hoog blijven – gemiddeld zo'n 5 procent voor heel Europa. En ten slotte, als laatste element: de arbeidsmarkten in Europa zijn minder versterkt dan sommigen zeggen. De redenen waarom dat zo is, zijn helaas niet zo gunstig; gunstig zijn ze maar zelden. De ongunstige redenen houden in dat er is bijgedragen aan het uiteenvallen van de markt, aan één toenemende segmentering ervan, en dat dit natuurlijk de externe vormen van flexibiliteit waarover ik zojuist sprak heeft bevorderd.

De Europese economieën kunnen derhalve vandaag de dag niet geheel en al negatief worden beoordeeld. En het zou bepaald niet juist zijn te zeggen dat de staat waarin zij nu verkeren te wijten is aan het *sociaal-demokratisch model*. Nee. Er is een ingrijpende geopolitieke en technologische verandering in de wereld gaande, die een omwenteling teweeg heeft gebracht in de gegevens, de omringende omgeving van de Europese economieën. We hebben de wind mee gehad in de jaren vijftig en zestig. U, de landen die de sociaal-democratie hebben gekend, hebt echter de verdienste gehad de kansen ook te hebben gegrepen, door een op die periode toegesneden model toe te passen, een model gebaseerd op de theorieën van Keynes, Beveridge en vele anderen. Maar het is de internationale omgeving die zich letterlijk heeft ingedrongen en die Europa ertoe aanzet zijn aanpak van de economische problemen grondig te wijzigen. Waar het om gaat is dus die ingrijpende wijziging en niet het model als zodanig.

Het spreekt vanzelf dat, indien de Europese samenwerking de komende jaren een werkelijke vooruitgang zou laten zien, dit eenieder ten goede zou komen. We zouden er allen profijt van kunnen trekken; we zouden onze nationale prestaties maximaliseren. Als we echter bijvoorbeeld één grote markt – echt één grote markt – zouden hebben, dan zouden we profijt trekken van het schaal-effekt zoals ook de Amerikaanse markt dat kent. Als het, van een samenwerking tussen individuele landen, zou komen tot werkelijke economische convergentie, dan zouden we zeker 1 procent meer groei in de klassieke zin kunnen realiseren. En uiteindelijk, dus als Europa vooruitgang zou boeken dankzij dat schaal-effekt en dankzij stimulering, dan zouden we veel betere resultaten kunnen behalen. Al onze problemen zouden dan weliswaar nog niet opgelost zijn. Europa is geen wondermiddel. Laat ik simpelweg zeggen dat Europa ons de noodzakelijke schaalvergroting en stimulering zou brengen indien we in staat zouden zijn onszelf te overwinnen.

Als echter eenmaal de nadruk is gelegd op de gemeenschappelijke

problematiek van de Europese economieën, en tegelijkertijd is gesignaleerd dat de moeilijkheden die deze kennen het gevolg zijn van een verandering in de wereld en niet van het blijven toepassen van de verkeerde doktrine, of van een verouderd model, dan moeten we ons een paar fundamentele vragen gaan stellen over het *ontwikkelingsmodel voor de komende jaren*.

II

Waarom wil ik het tweede deel van mijn inleiding aan zo'n ontwikkelingsmodel wijden? Om een simpele reden die u kent, omdat u immers allen deelneemt aan de economische discussie. Er wordt bijvoorbeeld tegen Europa gezegd: volg het voorbeeld van de Verenigde Staten. Zorg voor een voorspoedige ontwikkeling van de kleine ondernemingen en de kleine zelfstandigen. Bezuinig op de kosten van de sociale zekerheid. Zet de kollektieve arbeids-overeenkomsten aan de kant, en u zult zien. Er zullen, beste vrienden, kleine bedrijfjes, zelfstandige ondernemers opkomen, inspeland op de behoeften.

Als ik kijk naar de arbeidsplaatsen die in de Verenigde Staten zijn gekreëerd, dan zijn dat er 900.000 bij bewakingsdiensten, voor de bewaking van grote gebouwen, vanwege de grote onveiligheid. Hebt u in Nederland bewakers van grote gebouwen nodig? Er zijn twee miljoen banen geschapen in de sektor van snackbars en kafetaria's, de 'fast-food'-produktie. Is het in Europa mogelijk twee miljoen banen te scheppen in de fast-food-sektor? Zijn er niet al te veel restaurants, waar je in het algemeen goed kunt eten? Er zijn 400.000 nieuwe banen geschapen bij verzekeringsmaatschappijen en de Europese verzekeringsmaatschappijen kijken daar likkebaardend naar. Zeker, maar in de Verenigde Staten is er geen sociale-zekerheidsstelsel; daarom heeft men zich voor de zorg om kollektieve bescherming, om betere voorzieningen tot de verzekeringsmaatschappijen gewend. Of moeten we soms om 400.000 banen te scheppen bij de verzekeringsmaatschappijen in Europa eerst 400.000 banen opheffen in de sociale-zekerheidssektor? Wat zouden we daarbij winnen? Daarom — en u wilt me mijn snelle redenering en forse bewoordingen wel vergeven — daarom moet de vraag gesteld worden: willen we wel arbeidsplaatsen scheppen, groei realiseren? *Waarom?* Vastgesteld moet dus worden *waar de nieuwe grenzen zullen liggen van de behoeften van de mensen*. Ziedaar de vraag waar het om gaat.

Deze vraag is overigens al volkomen duidelijk gesteld door de Japanners, die van oordeel zijn — ten onrechte lijkt het — dat de Japanse bevolking een zodanige levensstandaard heeft bereikt dat de gewone, voor de hand liggende konsumptieve behoeften van de mensen verzadigd zijn. Om die reden hebben zij hun omvangrijke

handelsoffensief op andere markten geopend. Ik herhaal echter en ik zeg dat al tien jaar: de centrale vraag is of wij een *nieuw ontwikkelingsmodel kunnen bedenken op basis van enkele noties*, die iedereen kent, maar die ik nu alleen wil aanstippen omdat ik nog wat meer zou willen zeggen over het sociaal-demokratisch model. Bijvoorbeeld, indien twintig jaar lang wordt bezuinigd op de overheidsuitgaven voor de leefomgeving, de grote steden en de huisvesting, wat zal er dan van onze grote steden worden? Wat zal de kwaliteit van onze leefomgeving over twintig jaar zijn? En dat is nu precies wat er in al onze landen gebeurt. Men behoeft trouwens alleen maar te bedenken dat, wanneer de kollektieve ordening van het leefmilieu wegvalt, dit leidt tot meer segregatie in de bevolking, tussen de nationale en de geïmmigreerde bevolkingsgroepen, tussen betrekkelijk welgestelde en arme groepen van de bevolking. Dat is een vraag waarop we een antwoord moeten geven. Wanneer je die vraag opwerpt, dan wordt er gezegd dat je pleit voor nog meer overheidsuitgaven. Het oplossen van het probleem van de financiering zal misschien de nodige vindingrijkheid vereisen. Maar de vraag ligt er. In al onze steden is gekort op de uitgaven voor onderhoud, en het resultaat is overduidelijk. Het is begrijpelijk dat onder die omstandigheden iedere burger maar één wens heeft: snel naar huis te gaan en voor zijn televisietoestel te gaan zitten, waar hij naar believen kan griezelen of wegdromen.

Tweede vraag: onze groei van de jaren zestig, vergeeft u mij deze open deur, die groei hebben wij gerealiseerd *ten koste van de natuur*. Het is wel degelijk noodzakelijk een evenwicht te hervinden tussen de mens en de natuur, de natuur te beheren als goed huisvader en een milieubeleid te voeren – wat zal er anders gebeuren? Maar onze vaders voeren niet zo'n systematisch milieubeleid. Een paar voorschriften hier en daar, maar dat alles is nog niet hetzelfde als een algehele bezinning op de gevolgen van het ontwikkelingsbeleid voor het milieu.

Derde vraag: *tijd* wordt tegenwoordig beschouwd als een waarde die even belangrijk is als de guldens in de portemonnee. Ik bedoel: het kunnen beschikken over je tijd. En er wordt gesproken van het onafhankelijkheidsstreven van de jonge generaties, van de wens het tayloristische keurslijf van de tijdsindeling te doorbreken. Taylorisme van de wieg tot het graf, zoals wij het gekend hebben. Je staat op, neemt het openbaar vervoer, gaat aan het werk, neemt het openbaar vervoer terug, en gaat voor de TV zitten. En dan ieder jaar drie weken met vakantie. Goed. Maar vandaag willen de mensen op een andere manier hun leven inrichten, vandaar de regelingen voor eigen keuze van werktijden, en flexibele werktijden en dergelijke. Kan dit beleid iets bijdragen aan de vooruitgang? Ja, want als we meer tijd tot onze beschikking hebben, zullen we hogere eisen gaan stellen aan het

samenleven, de leefbaarheid van de samenleving, het maatschappelijk leven en dergelijke. En dit alles zal nieuwe banen scheppen.

Ten slotte de vierde vraag, waarop ik in tegenstelling tot de eerste drie geen antwoord heb. Zal de *nieuwe technologie* nieuwe behoeften kreëren? Op dit ogenblik constateer ik vooral dat de nieuwe technieken een grote invloed hebben op de produktieprocessen, op de wijze waarop geproduceerd wordt. Deze worden volkomen omgegooid. Ik meen aan de andere kant dat de nieuwe technieken niet tot totaal nieuwe produkten hebben geleid. Ik weet dat er op de laatste Japanse tentoonstelling een geheel geautomatiseerd huis te zien was. Ik weet dat de mensen gefascineerd zijn door het feit dat je het gezicht van je vriendinnetje op een scherm kunt zien wanneer je met haar telefoneert. Dit alles overziende kan men niet zeggen dat de derde industriële revolutie een even omvangrijke stroom van nieuwe produkten meebrengt als de tweede dat heeft gedaan. Immers, de tweede industriële revolutie, die samenviel met de overwinning van het sociaal-demokratische model, bracht toch maar de huishoudelijke apparaten, de auto, de radio, de televisie. Dat is niet weinig. En wanneer men ziet hoe belangrijk die goederen zijn geworden binnen het konsumptiepatroon, dan begrijpt men dat dit een enorme impuls aan de groei heeft gegeven; dit kan echter in deze tijd niet gezegd worden van de nieuwe technologie, hoeveel boeken en onderzoek er ook aan dit onderwerp zijn gewijd. Indien we derhalve pogen de nieuwe technieken meester te worden, dan is dat meer ingegeven door de zorg om onze concurrentiepositie — voor sommigen zelfs door die om onze militaire macht — dan door iets anders.

De vragen — en ik wil binnen de grens van de drie kwartier blijven — deze vragen ten slotte illustreren maar al te goed de noodzaak een nieuw ontwikkelingsmodel te formuleren op eigentijdse leest, op basis van de kollektieve behoeften, die tegenwoordig te veel veronachtzaamd worden omwille van de bezuinigingen en omdat nagelaten is de problematiek — kollektieve keuze versus privé-keuze, overheidsuitgaven versus partikuliere uitgaven — opnieuw te bedenken, op basis van de zorg voor het milieu en de eisen van de natuur, op basis van een politiek ten aanzien van de tijd. Dat zijn naar mijn mening serieuze uitgangspunten voor het nadenken over mogelijke nieuwe ontwikkelingen die meer recht doen aan het ritme van de mens, meer recht doen aan de natuur, en die naar mijn mening bovendien veel nieuwe arbeidsplaatsen zouden kunnen opleveren. Zullen dat alleen traditionele arbeidsplaatsen zijn? Ik denk het niet. Het zal ook gaan om deeltijdbanen; per slot van rekening is men in Nederland dacht ik toch niet tegen deeltijdbanen. En ik geloof ook niet dat deze banen alleen voorbehouden zullen zijn aan vrouwen, zoals dat in Frankrijk nog maar al te vaak het geval is. Nu ja, in

Frankrijk heeft men altijd al eigenaardige opvattingen gehad over de relaties tussen mannen en vrouwen.

III

En dan kom ik nu toe aan het derde deel van mijn inleiding: *het sociaal-demokratisch model*. Kan dat nog, en zo ja onder welke voorwaarden, een antwoord geven op de uitdagingen van buitenaf en van binnenuit?

Het sociaal-demokratisch model was, zoals ik het zie, afgezien van zijn sociale oogmerken die iedereen kent — zoals Olof Palme het uitdrukte: “Een samenleving die zwaardere eisen stelt aan de sterken en meer begrip opbrengt voor en meer hulp biedt aan de zwakken” — dit politieke model dus was gebaseerd op een dubbel kompromis. Het kompromis tussen de staat en de overheidsinstellingen enerzijds en de markt anderzijds, en het kompromis tussen werkgevers en vakbeweging. Wat overigens niet betekent dat de andere productieve activiteiten — te beginnen met de boeren — mogen worden veronachtzaamd.

Dit model nu funktioneert niet goed meer sinds het eind van de jaren zestig, nog vóórdat de eerste symptomen van de crisis, opgevat als één gigantische omwenteling, zichtbaar werden in de vorm van de stijgingen van de olieprijs. Het funktioneert niet goed meer om verschillende redenen. Allereerst op het punt van het *kompromis tussen de staat en de markt*: de markt ging steeds slechter functioneren en was in veel gevallen oligopolistisch geworden, de concurrentie werkte niet naar behoren. Wat de staat betreft, het moet maar eens gezegd worden, die voer een zig-zag koers. Er was geen duidelijke lijn. Het staatsingrijpen riep weer toenemende eisen aan de staat op. Een symptomatisch voorbeeld hebben we gezien in *Zweden* in het begin van de jaren zeventig, toen het niet mogelijk bleek een kollektieve overeenkomst over de lonen te sluiten, een centraal akkoord dat een kader zou vormen voor de rest. Toen het niet mogelijk bleek overeenstemming te bereiken, hebben de beide sociale partners zich tot de staat gewend. De werkgevers hebben toen minder loonsverhoging gegeven dan de vakbonden wilden, maar de staat heeft toen ingestemd met een belastingverlichting, met een verlaging van de loonbelasting. Op dat moment funktioneerde volgens mij het model dus niet meer. Maar er zijn nog heel wat meer voorbeelden. Zelfs toen de sociaal-demokraten in Zweden niet meer aan het bewind waren, zijn de *burgerlijke* regeringen gaan ingrijpen in het economisch leven ter redding van ondernemingen in moeilijkheden. Anders gezegd, zelfs toen de sociaal-demokratie niet meer aan de macht was, liet zij haar stempel achter en het is een slecht systeem om de verliezen te kollektiveren en de winsten te privatiseren, maar dat moeten we onthouden voor de toekomst.

Wat het tweede kompromis, dat *tussen de werkgevers en de vakbonden* betreft, dat heeft goed gefunctioneerd, hoewel door de krapte op de arbeidsmarkt in de jaren zestig de vakbondsorganisaties naar verhouding een te sterke positie in het krachtenveld hadden gekregen — het omgekeerde van wat we nu zien. Ik geloof echter dat het kompromis verbroken is op de dag waarop de werknemers, of liever gezegd de leiders van de werknemersorganisaties hebben gezegd: we hebben politieke democratie en sociale democratie bereikt, nu willen we ook nog democratisering van de economie. In Nederland, Zweden, Denemarken en Groot-Brittannië zijn toen voorstellen gedaan om de economische macht te delen en op dat moment zijn de werkgevers dwars gaan liggen en zijn ze een krachtmeting aangegaan die zij overal hebben gewonnen, behalve in de Bondsrepubliek omdat de *Mitbestimmung* al eerder was ingevoerd. De werkgevers konden deze strijd ook winnen, omdat de omstandigheden in hun voordeel werkten.

De vraag die vandaag rijst is of de wedergeboorte van het sociaal-democratisch model, rekening houdend met alle problemen die van buitenaf komen en die ik al heb genoemd, opnieuw op basis van dit dubbele kompromis kan plaatsvinden. Persoonlijk denk ik dat dat wel mogelijk is. Persoonlijk ben ik absoluut niet beïnvloed door die neo-liberale tornado die onze samenlevingen teistert. Daar staat tegenover dat ik bang ben dat als reactie op deze tornado de socialisten liberale stellingen zullen gaan overnemen, geheel of gedeeltelijk, of dat er een ideologische verkramptheid zal ontstaan — geen van beide houdingen zal een oplossing bieden.

Als we van oordeel zijn dat het model goed is in zijn diepste motieven — wat ik eerder zei, dat een samenleving meer moet eisen van de sterken dan van de zwakken; en het is goed zichtbaar: in bepaalde landen die de sociaal-democratie niet hebben gekend zijn er vandaag verschrikkelijke vormen van armoede. Vroeg of laat zal dan ook dat streven naar rechtvaardigheid weer opkomen; ondanks de hoog ontwikkelde stelsels van sociale zekerheid is er ook bij ons echte armoede, en dan bedoel ik niet simpelweg de klassieke armoede — iemand die uit een cultureel en materieel arm gezin komt en die een slechte opleiding heeft — nee, ik heb het over diegenen die vandaag de dag uitgesloten zijn uit het productieproces en de arbeidsmarkt.

Als we dus vasthouden aan het streven naar een samenleving met meer solidariteit, hebben we dan opnieuw wat aan de twee compromissen waarover ik zojuist sprak? *Dat* is de vraag die naar mijn mening wordt gesteld en die een bezinning inhoudt op de rol van de staat, op de aard van het ondernemen in deze tijd en op de bijdrage van het stelsel van arbeidsverhoudingen, dat wil zeggen van het zoeken naar een kompromis tussen werkgevers en vakbonden.

Ik ben ervan overtuigd dat dat de weg is die we moeten volgen, dat we

in die richting verder moeten zoeken. In de eerste plaats: wat betreft de rol van de *staat* moeten we goede de vraag onderscheiden die alle leidinggevend in deze tijd bezighoudt, namelijk die naar het aandeel van het nationaal inkomen waarop de overheid beslag legt en het aandeel dat beschikbaar blijft voor de ondernemingen en de partikuliere konsumptie. Dit is een op zichzelf staande vraag, die men kan stellen ongeacht of er een sociaal-demokratische of een centrum-liberale of een conservatieve regering is. Het gaat om het vraagstuk van de optimalisering van de kollektieve bestedingen, van de verdeling van het nationaal inkomen in een gegeven periode. Die vraag moet onderscheiden worden van die naar de rol die de staat en zijn instellingen moeten spelen — dáárover moet een bezinning plaatsvinden.

Ik weet dat dit geen traditie is in het Noorden van Europa, maar zelfs in Nederland is het geen traditie hoewel er in Nederland een bureau is, opgericht met het oog op de planning — dat echter alleen maar prognoses maakt. Daar staat tegenover dat er hier instellingen zijn opgericht in het kader van het eerdergenoemde kompromis, de Stichting van de Arbeid, de Sociaal-Economische Raad. Naar mijn mening kan echter een aktuele en hernieuwde bezinning op de rol van de staat alleen plaatsvinden *via* een bezinning op de *planning*. De planning die de regels van het spel, de rollen van staat, markt respectievelijk ondernemingen vastlegt. De planning die ook het kader vastlegt waarin al deze activiteiten kunnen worden uitgeoefend. De planning die het kruispunt is waar alle krachten in de samenleving, met inbegrip van de niet-georganiseerde krachten, hun wensen tot uitdrukking kunnen brengen en hun vernieuwingen kunnen inbrengen. Er zal mijns inziens geen sprake kunnen zijn van een vernieuwing van de sociaal-demokratie zónder een bezinning op de planning. Daaraan zou op zichzelf al een inleiding gewijd kunnen worden.

In de tweede plaats, de *nieuwe onderneming* en de *markt*. Ik weet niet of er in uw land nieuwe ideeën opkomen over het ondernemen, maar wanneer men de organisatiestructuur van Japanse, Amerikaanse en Europese ondernemingen beziet, dan valt er in dat opzicht heel wat te leren voor de Europeanen. Mij valt op dat, terwijl wij hier ons hebben blindgestaard op de invoering van kapitaal in de vorm van rationalisatie-investeringen — ik doelde daar zojuist al op toen ik sprak over de modernisering van de klassieke structuren — in de nieuwe onderneming daarentegen de menselijke intelligentie en de rol van mannen of vrouwen in het produktieproces weer helemaal terugkomen.

Deze vraag nu wordt door de specialisten op het gebied van de makro-ekonomie heel simpel afgedaan. Zij zeggen dat het een kwestie is van de relatie tussen kapitaalkosten en de arbeidskosten en dat de Europeanen aan investeringen in rationalisatie zoveel besteed hebben

omdat kennelijk de arbeidskosten te hoog waren. In deze gedachten-gang zouden lonen en sociale zekerheid met 20 tot 30 procent omlaag moeten gaan. Maar dit makro-ekonomische probleem moet ons niet de ogen doen sluiten voor wat er werkelijk aan de hand is. Wij hebben in Europa, uitzonderingen daargelaten, vormen van arbeidsorganisatie en van produktieorganisatie die meer vertrouwen stellen in de nieuwe informatietechnologie, computers dan in de menselijke intelligentie. Wij zien in Japan bedrijven met een uitermate sterke concurrentie-positie, die juist meer vertrouwen stellen in de mens, in de arbeider die zijn mening kan uiten over de arbeidsomstandigheden of die een verandering kan opperen; en dit gaat zo ver dat alle geschoolde arbeiders meedenken in het produktieproces vanaf de start van een nieuw produkt tot en met het teststadium.

Dat is een grote verandering. Indien de sociaal-demokraten daarin niet meegaan, terwijl ze al twintig jaar roepen dat de werknemers op een intelligente manier moeten deelnemen aan de produktie, dan zou het toch het toppunt zijn dat deze initiatieven zo noodgedwongen worden overgelaten aan de ondernemers. Dan zou de sociaal-demokratische beweging een oorlog achter zijn. Net zoals onze vakbonden de twee of drie interessante initiatieven die de werkgevers in Europa de afgelopen twintig jaar hebben genomen, niet hebben zien aankomen, moeten we oppassen dat we de boot niet missen in dit opzicht.

Hoe dan? Aan het eind van de jaren zestig hebben de vakbonden de sociaal-demokratische beweging gevraagd om democratisering van de ekonomie. Nu is er een vorm van arbeidsorganisatie die een zekere democratisering van de ekonomie zou invoeren en wij zouden daar geen acht op slaan. Dat zou toch het toppunt zijn. Waar zijn we dan mee bezig. Men zegt dat de vakbeweging voor een verstarde arbeidsmarkt is, dat de sociaal-demokratie verstarung in de ekonomie teweeg-brengt. Ik bestrijd al vele jaren die starheid of het ontstaan van een duale samenleving – van degenen die werk hebben aan de ene kant en degenen die geen werk hebben en er ook niet op kunnen hopen aan de andere kant. Als we dan de nadruk niet tegelijk leggen op de interne flexibiliteit, dat wil zeggen alles wat qua mobiliteit van de produktie-factoren, hun aanpassingsmogelijkheden, het een onderneming mogelijk maakt te concurreren, efficiënt te werken en banen te scheppen, zou dat toch wel een paradox zijn. En dat is precies waar het in deze tijd om gaat.

Men associeert de sociaal-demokratie met het begrip excessieve overheidsbemoeienis. Met de vakbeweging associeert men de term starheid. En nu zien we voor onze ogen mogelijkheden om de idealen van de sociaal-demokratie en de vakbeweging te verenigen met de eisen van de produktie, en zouden we dat nalaten. Voorwaar: dit lijkt me toch een nuttig bezinningsthema dat wij zouden moeten oppakken voor de toekomst.

Ten slotte, op de derde plaats, de *arbeidsverhoudingen*, dat wil zeggen het kompromis tussen de vakbonden en de werkgevers. In dit opzicht denk ik dat de vakbeweging, hoezeer zij zich ook in een crisis bevindt, de middelen heeft de uitdaging aan te nemen. In Frankrijk is onlangs een boek verschenen met de titel *Tous ensemble* (Allemaal samen), geschreven door een schrijver van bestsellers, De Closets, die de vakbeweging in al haar vormen afmaakt. Italiaanse politikologen hebben het einde van de vakbeweging beschreven. *Apocalypse tomorrow*. Ik geloof daar niet in. Maar de vakbeweging moet wel op haar tellen passen. Op het niveau van de onderneming, dat wil zeggen op mikro-ekonomisch niveau, heeft de vakbeweging de meeste kansen om weer het initiatief te nemen, niet zozeer op makro-ekonomisch niveau. Dat kan zij echter alleen doen als ze probeert de kansen die zich voordoen goed te benutten. Ik voor mij zie vier mogelijkheden waarover de vakbeweging haar gedachten zou moeten laten gaan en waarop ze de tegenaanval zou moeten inzetten. Deze vier onderwerpen zijn, zoals u zult zien, zeer gevoelig.

Het eerste punt, ik sprak daar al over, is de relatie tussen *interne* en *externe flexibiliteit*. De vakbeweging pleit voor onbeperkt geldende rechten van de werknemers. Dat begrijp ik. Hoe zou onze samenleving er zonder dat voorstaan? De beste manier om te strijden voor allesomvattende rechten van de werknemers is de nadruk te leggen op de problemen die in verband staan met de interne flexibiliteit, en alle vormen van externe flexibiliteit af te wijzen. De afgelopen tien jaar nu zijn onze problemen te vaak opgelost door via vervroegde uittreding mensen boven de vijftig jaar uit de arbeidsmarkt te stoten. Daarvan is misbruik gemaakt, er is niet gezocht naar andere vormen. Door nu al te exclusief de rechten van bepaalde categorieën te verdedigen, laten we de jongeren bij de ingang van de arbeidsmarkt staan.

Er moet dus een hernieuwde bezinning op de flexibiliteit plaatsvinden en de kans die de interne flexibiliteit biedt moet nogmaals gegrepen worden.

Tweede punt: de invoering van de *nieuwe technologie*, vooral in de produktieprocessen. Dit wordt vandaag van boven opgelegd; maar zelden wordt erover onderhandeld. Er ligt hier echter een belangrijk element voor onderhandelingen voor de vakbondsorganisaties. Er is de noodzaak van preventieve maatregelen bij de ondernemingen. Zoals zo'n vijftien jaar geleden in onze landen voorzieningen werden getroffen om de situatie voor te zijn in ondernemingen die in moeilijkheden zouden komen, net zo moeten wij vandaag een algemeen kader hebben voor onderhandelingen over de invoering van de nieuwe technologie. En waarom? Omdat de invoering van de nieuwe technologie de vaardigheden van geschoolde werknemers die nu werkzaam zijn in de traditionele sectoren op losse schroeven zet. De beste illustratie daarvan, als u niet overtuigd bent, is te vinden in

de automobielfabriek. Gaat u eens kijken in een automobielfabriek; bekijk de hooggeschoolde werknemers, onderhoudsarbeiders bijvoorbeeld, arbeiders aan het eind van de lopende band, en zie dan de nieuwe produktiemethoden. Als die werknemers 45 tot 50 jaar zijn, zijn zij niet meer in staat zich aan te passen aan het nieuwe produktiecircuit. En wat gaat er gebeuren met al die buitenlandse werknemers die aan de lopende band tewerk zijn gesteld, waarvan sommigen niet eens de taal spreken van het land waar zij wonen? Ik heb in Frankrijk in 1971 een wet ingevoerd die aan alle werknemers het recht op permanente edukatie gaf. Uit een onderzoek in de automobielfabriek is gebleken dat de buitenlandse werknemers sinds de invoering van de wet nooit aan kursussen in het kader van de permanente edukatie hebben meegedaan. Daar ligt dan ook voor de vakbondsorganisaties een terrein waar zij kunnen vragen om onderhandelingsgesprekken, want hier gaat het niet simpelweg om de organisatie van de arbeid — wat op zichzelf al genoeg zou zijn — maar om de kwalifikatie van de werknemers, om hun mogelijkheden invloed uit te oefenen op het produktieproces. En daarvandaan gaan er twee wegen — één weg waarop de werknemer het krukken loopt, dat wil zeggen dat zijn werk oninteressant is, dat alles wordt geregeld buiten hem om, of een weg waar de menselijke intelligentie een rol speelt in het produktieproces, zoals ik al heb toegelicht. Als de vakbonden afzijdig blijven, weet dan wel dat de werkgevers in Europa, zoals ik ze ken, de eerste weg zullen kiezen. En dan hebben we dus, in systemen die niet tayloristisch zijn, eerder een omgekeerd taylorisme, opnieuw de 'dirty job', het stompzinnige en oninteressante werk ingevoerd. Natuurlijk zullen wij proberen — en Wim Kok zal ons daarbij helpen — om dit onderwerp op Europees niveau aan de orde te stellen, want als er een gemeenschappelijke verklaring zou bestaan van de Europese werkgevers- en werknemersorganisaties dan zouden we misschien zowel op bedrijfstakniveau als op ondernemingsniveau onderhandelingen kunnen stimuleren.

Het derde onderwerp is de *inspraak op het werk*. De inspraak op het werk houdt verband met de organisatievormen maar aangezien er een objektieve noodzaak bestaat dat werknemers initiatieven nemen, is het de taak van de vakbonden om zich hiermee bezig te houden — zoals zij dat overigens in Zweden en in Nederland al doen sinds het einde van de jaren zestig.

En het vierde onderwerp ten slotte is het *loon*. Ik meen dat het de werkgevers, gezien de huidige machtsverhouding tussen de werkgevers en de vakbonden, geen enkele moeite zal kosten om het persoonsgebonden loon in te voeren, het loon 'à la carte', het individuele loon. Wie de geschiedenis van de vakbeweging kent, weet dat het loon het centrale element is geweest in de ontwikkeling van de vakbeweging,

het centrale element waarop de vakbonden zich hebben verenigd. Als de vakbeweging op dit terrein niet aanwezig is, wat zal er dan gebeuren? Maar de vakbeweging moet concessies doen in haar visie op het loon. Zij kan vandaag de dag niet meer proberen een algemene loontheorie op te leggen of een algemene vaststelling van de lonen af te dwingen per bedrijfstak en per onderneming. Het loon moet tegenwoordig meer verbonden zijn met de resultaten van het bedrijf en de verdienste van het individu. Het loon bestaat dus uit drie delen. Er is een deel dat ik het *gelijkheidsloon* (salaire parité) noem, dat ieder krijgt als aandeel in het nationaal inkomen; ieder moet zijn deel hebben, ook al werkt hij in een achteruitgaande bedrijfstak. Dan is er het deel dat korrespondeert met het *rendement* van het bedrijf, met de resultaten. En dan is er nog een deel dat hem toekomt op grond van *persoonlijke verdienste*. Dit laatste is iets anders dan de 'wage-drift', de loonsverschuiving die we hebben gekend in de periode dat de arbeidsmarkt een tekort aan arbeidskrachten vertoonde. Ook dat is een gebied waarop de vakbonden hun aandacht moeten richten.

Ik geloof dat de vakbonden, als zij op deze vier gebieden hun aandacht willen richten, een nieuwe basis zullen vinden voor een minder ongunstige machtsverhouding met de werkgevers, zowel op het niveau van de bedrijven als op het niveau van de arbeidsmarkt. Doen ze dat niet, dan vrees ik dat de werkgevers, helaas, de voor hen gunstige machtsverhouding ten volle zullen benutten. En natuurlijk: door, beginnende bij de bedrijven, de invloed van de vakbeweging te herstellen zullen we langzamerhand die basis in de vakbeweging terugvinden waarzonder, het moet gezegd worden, de sociaal-democratie nooit aan de macht zou zijn gekomen. Het lot van de vakbeweging hangt nauw samen met het lot van de sociaal-democratie, en het omgekeerde is nog meer waar.

Op dat moment kunnen we dan terugkeren tot algemenere vragen en deze beter behandelen, omdat we er een helderder inzicht in hebben. Bijvoorbeeld de kollektieve organisatie van de arbeidsmarkt: als er eenmaal een paar concessies zijn gedaan aan de interne flexibiliteit, is het dan niet mogelijk een algemene politiek te voeren ten aanzien van de verdeling van de arbeidstijd die de werkgelegenheidsproblemen zal oplossen? Ik moet zeggen dat ik zelf meen, hoewel het aantal aanhangers van deze theorie iedere dag minder wordt, dat de komende vijftien jaar geen volledige werkgelegenheid bereikt kan worden als we niet, behalve voor een ander type economische groei — ik heb gesproken over een nieuw ontwikkelingsmodel — ook zorgen voor een zekere arbeidsherverdeling. Maar er zijn twee manieren om het werk te herverdelen. Een daarvan wordt al gedurende tien jaar in praktijk gebracht, ik herhaal: mensen worden met pensioen gestuurd, mensen worden langdurig werkloos gemaakt. Ja, dat is inderdaad een vorm van herverdeling van de arbeid. Maar er is een andere vorm, die de

voorkeur zou hebben verdiend en die het mogelijk zou hebben gemaakt de *individuele* werktijd te verkorten — dat wil zeggen individueel minder werken maar kollektief meer werken — en waardoor eenieder meer zeggenschap zou hebben gekregen over z'n eigen tijd.

Als ik hiermee eindig, dan is dat om u te zeggen dat achter de grote woorden altijd de macht van het noodzakelijke ligt. Is er geen werk voor iedereen? Dan zorgen de gebeurtenissen er wel voor dat het verdeeld wordt. En als er dan geen bewuste actie ondernomen wordt door de vakbonden, of door de regering, om ervoor te zorgen dat dit op een rechtvaardige manier gebeurt, en op een manier die mogelijkheden schept voor de toekomst, dan gebeurt het evengoed toch wel. Dan vragen we om herverdeling van de arbeid, we krijgen die niet, maar ondertussen gebeurt die al op een andere manier, één die ongelijkheid voortbrengt en die buitengewoon onrechtvaardig is. Want het is onrechtvaardig om tegen iemand van vijftig jaar te zeggen dat hij op moet houden met werken. Buitengewoon onmenselijk. En dat is een vorm van ongelijkheid die wij toestaan in de maatschappij. Maar daarom, opdat de vakbeweging opnieuw deze problemen op makro-economisch niveau met vrucht aan de orde kan stellen, moet zij vóór alles op bedrijfsniveau de kansen aangrijpen die ik zojuist heb aangegeven.

Dit alles om u te zeggen dat, al hebben de nieuwe generaties die nu de dienst uitmaken (want wijzelf verdwijnen zo langzamerhand) andere aspiraties dan de generaties die als volwassenen de glorie-tijd van de sociaal-democratie hebben meegemaakt, zij toch wel gevoelig kunnen zijn voor het sociaal-democratisch ideaal. Maar op twee voorwaarden: namelijk dat de sociaal-democraten gevoelig zijn voor de huidige waarden in de samenleving en deze niet naast zich neerleggen (en ik geloof dat dat gevaar in Nederland niet groot is maar in Frankrijk is dat wel het geval, omdat er daar een aanzienlijke kloof bestaat tussen enerzijds staat en politiek en anderzijds de burgermaatschappij; maar het lijkt me dat u hier meer aandacht heeft voor wat de mensen denken, zowel persoonlijk als in groepsverband) — als dus de sociaal-democratie gevoelig is voor de waarden die vandaag de dag naar voren komen — waaronder de zorg om eigen verantwoordelijkheid en autonomie — en deze weet te herkennen, en als ze zich aan de andere kant, zeker niet geheel in strijd met haar principes, bezig wil houden met de problemen van de maatschappij en de huidige economie, dan is er geen enkele reden waarom ze niet opnieuw zulke mooie dagen zal beleven als die ze gekend heeft in de jaren zestig. Dat is in elk geval het enige kwaad dat ik haar toewens.